

Ufuk Er

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Tarih Bölümü (Lisans)

Giriş

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmeden önce söylediği son söz tartışmalara konu olmuştur. Yazılan biyografilerin ve kitapların bazılarında son sözün “Vealeykümüsselam”(1) olduğu bazılarında ise “Saat Kaç”(2) olduğu belirtilmektedir. Öncelikle bu sözlerin gerçekten söylenip, söylenmediğinin araştırılması, ardından bu sözlerin bir anlam taşıyıp taşımadığının tartışılmasının gerekli olduğu kanısındayım. Hangi kaynaklarda, hatıralarda, hangi sözün geçtiği ve bunların eleştirisi yapılırken de ilgili kaynakların hepsinin karşılaştırılması önemlidir. Dünya tarihine bakıldığında büyük liderlerin son sözleri her zaman merak edilmiş ve bir kutsiyet atfedildiği görülmüştür. Atatürk'ün son sözü de bazı çevrelerde bıraktığı olumlu ya da olumsuz intiba bakımından önemlidir. Özellikle “Aleykümssalam” sözü ön plana çıkarılarak Mustafa Kemal Paşa'nın manevi dünyasındaki inancı yorumlanmıştır ve bu söz üzerinden çıkarımlar yapılmıştır. Tıpkı 1 Kasım 1937 Meclis açılış konuşmasında(3) söylediği sözler üzerine yapılan yorumlar gibi. Atatürk'ü çok dindar veya tam tersi göstermek için bu tip sözleri kullanılmıştır. Ne Atatürk'ün ne de herhangi bir dinin buna ihtiyacı vardır. Atatürk'ün maneviyatını kanıtlamak, bir kalıba sokmak veya reddetmek gibi çabaların bilimsel yaklaşıma uygun düşmediği malumdur. Son söz iddiasının tenkidi için öncelikle son günlerinde, son sözlerinde yanında olan kişilerin hatıralarında ve diğer yazılarında nelerin belirtildiğine bakmak gerekir. Mustafa Kemal Atatürk'ün son günlerinde, hastalığının yol açtığı bazı etkiler de var olabilir. Bunların da kontrol edilmesi gereklidir.

Atatürk'ün son günlerinde onunla ilgilenen 9 doktor mevcuttur. Bu isimler, hükümetçe yayınlanan Atatürk'ün sıhhat durumu hakkında halkı bilgilendiren tebliğlerin ve vefat tebliğinin altında imzası olan kişilerdir.(4) Ayrıca Cumhurbaşkanlığı genel sekteri Hasan Rıza Soyak, Yaveri Kılıç Ali, Yaveri Salih Bozok, Muhafız Alay Komutanı İsmail Hakkı Tekçe ve köşkün görevlileri de Atatürk'ün son günlerinde yanında olan kişilerdir. Bahsi geçen kişiler, muhakkak ki Atatürk'ün son günlerindeki fiziksel ve zihinsel durumu hakkında bilgi sahibidirler. Bu kişilerin ve doktorların Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık durumu hakkında, hatıralarında yazdıklarının ehemmiyeti büyüktür.

Vefatından Önceki Son Tebliğ, 9 Kasım 1938 Ulus Gazetesi

Atatürk'ün Koma Halinin Yarattığı Etkiler

Atatürk'ün son hastalığının, kendisi üzerinde bazı fiziksel ve zihinsel etkileri olmuştur. Hastalığı süresince üç kere ponksiyon işlemi (karından sıvı alma) yapılmıştır. İki kere ise ağır koma haline girmiştir. 16 Ekim 1938 tarihinde ilk ağır komaya girmiş, ancak 19 Ekim 1938 tarihinde komadan çıkabilmiştir. 8 Kasım 1938 tarihinde tekrar ağır komaya girmiş ve girdiği son koma halinde iken vefat etmiştir. Bu hastalığının sonucunda vefatından önce oluşan zihinsel ve fiziksel durumun doktorların ve çevresindekilerin (yaver, köşk çalışanı) hatıralarında nasıl yer aldığına göz atalım. Öncelikle Kılıç Ali hatıralarında Atatürk'ün ilk ağır komaya girmeden önceki yani 16 Ekim'den önceki vaziyetini şöyle anlatıyor:

"Atatürk'ün durumu saatten saate daha da ağırlaşıyor, durum resmi bildirimlerle millete açıklanıyordu. Dalgın ve bitkin olarak yatan Atatürk'ün gözleri nadiren açılıyordu. Herkesin hayranlığını kazanan o güzel mavi gözler artık eski parlaklığını kaybetmiş, solgunlaşmıştı. Hiçbirimizle konuşmuyordu. Sadece: '*Aman dil, dil efendim*' diye bir şeyler söylüyordu. Bu sözlerin ne anlama geldiğini çözmek için bütün zekamızı kullanıyor, geçmiş olayları düşünüyor ve aralarında bir ilişki kurmaya çalışıyorduk. Fakat yine de ne demek istediğini bir türlü anlayamıyorduk. Atatürk'ün bazı kelimelerde kendine özgü bir telaffuzu vardı. Bazı harfleri yutarak konuşurdu. Mesela "*değil*" kelimesini '*diyi*' diye telaffuz ederdi. Son zamanlarda dil konusuna ve dil teorisine çok önem verdiği için, sayıklar gibi '*Aman dil, dil efendim*' mi yoksa '*Aman değil, değil efendim*' mi demek istiyordu? Bunu ayırmak bizim için bir türlü mümkün olmuyordu. Bu koma hali 48 saat devam etti."(5)

Kılıç Ali, bu komanın devamında Atatürk'ün yarı uyanık ve bir şekilde sayıklamaya devam ettiğini, bir şeyele şaşırır gibi "*Çok şey, çok şey*" dediğini anlatıyor. İkinci koma öncesini de şöyle aktarıyor:

"İyice istifra edemediği için bulantının etkisinden sıkıntı duyarak söyleniyordu: '*Hay Allah kahretsin*' Bu şekilde uğraşırken bir ara Hasan Rıza Bey ile bana doğru bakarak sordu:

'*Saat Kaç*'

Hasan Rıza Soyak cevap verdi:

'*Saat 7.00 efendimiz*'

Artık Atatürk sürekli '*Saat kaç?*' diye soruyor, Hasan Rıza Bey de '*Saat 7.00 efendimiz*' diye saati tekrar ediyordu. Bu karşılıklı konuşma birkaç kez tekrarlandı.

Son '*Saat Kaç?*' sorusunun ardından birdenbire kendini arkaüstü yatağa attı. Aynı anda da fena halde bir titreme başladı. O kadar titriyordu ki dişleri birbirine vuruyordu..."(6)

Oda içerisinde bulunan diğer bir kişi dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün son komaya girmeden önceki durumunu ise hatıralarında şu şekilde anlatıyor:

"... Nöbetçi doktor Abrevaya ile o sırada yetişen Prof. Neşet Ömer İrdelp kendisine yine bir taraftan bazı ilaçlar enjekte etmeye, bir taraftan da buz parçaları yutturmaya başladılar; bir aralık sağında bulunan tuvalet masası üzerindeki saate baktı; herhalde iyi göremiyordu ki bana sordu:

'*Saat Kaç?*'

Cevap verdim:

7.00 Efendim aynı suali bir, iki defa tekrar etti, aynı cevabı verdim. Biraz sükûnet bulunca yatağa yatırdık; başucuna sokuldum:

'Biraz rahat ettiniz değil mi efendim?' diye sordum.

'*Evet*' dedi. Arkamdan neşet Ömer İrdelp yanaşıp rica etti:

'*Dilinizi Çıkarır mısınız efendim?*'

Dilini ancak yarısına kadar çıkardı; Dr. İrdelp tekrar seslendi:
'*Lütfen biraz daha uzatınız!*'
Nafile!.. Artık söylenilenleri anlamıyordu..." (7)

Doktorlar doğal olarak hastalarının vaziyetini daha iyi gözlemlemiş ve üstüne durmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doktorlarından Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden hatıralarında Atatürk ilk komaya girmeden önce ki durumu hakkında bunları söylemektedir:

"Dr. Neş'et Ömer İrdelp Atatürk'ün geçen geceden beri bozulduğunu ve yine bundan evvel olduğu gibi tenebbüh (Üstün uyarlılık) arazi, fikirlerde confusion (karışıklık) ve hareketlerinde gayri tabiiilik husule geldiğini anlattı. Gece sıkıntılı ve uykusuz geçmiş. Bazen hiddet ve şiddet göstermiş. Sabah yatağından def'i hacet (Büyük abdest) için bidet (bide-alafranga) ye inmiş. Arkaya doğru düşmüş yatak tarafına düşmüş. Lakin kendini bilmiyormuş. Günü agitation (ajitasyon-çarpınma) ile geçirmiş. Yatakta çarpınıyormuş; bağırılmış, hiddet etmiş. Birkaç defa kusmuş. Nihayet saat 18.50'de kendinden tamamile geçmiş.

... Teneffüs bazen derin, bazen sathi idi, kendini bilmiyordu. Çağrıldığı zaman, bir az dikkat eder gibi görünüyor, lakin bir şey anlamıyordu. Hiçbir söylenen şeyi icra edemiyordu (yapamıyordu) ..." (8)

8 Kasım 1938 ikinci komaya girmeden öncesi durum ise;

"8.XI.1938, Gece fena geçti, derin confusion mentale (düşünce, aklı çalışmalarda karışıklık) var. Bu sabah daha açıktır. Saat 18.00'de iki defa kay etti (kustu). Akşama doğru yine dimağî teşevvüşler (akılda karışıklık) oldu ve geceye doğru fazlalaştı. Observation (müşahede, gözlem) kağıdından aldığı satırlar:

Saat 24'e kadar sakin. Saat 24'te etrafındakileri tanımıyor (ördek idrar kabı olacak meselesi!) sonra yine 2'ye kadar uyuyor, sakin. 2.10'da uyanıyor.

Bay Rıdvan'ı çağırıyor, Uyuyamadığından şikâyet ediyor

-Hayret Monşer! diyor. Bir sigara istiyor, içiyor. Bu daha bitmeden ikinci bir sigara daha istiyor. Onun da

Yarısını içiyor. Evvela:

-Beni gezdir, diyor, sonra

-Beni sağ tarafıma yatır, diyor. Ört Ört diye emrediyor.

Bay Rıdvan çıkmak istiyor.

-Nereye gidiyorsun? Of beni kaldır, belki bir şey olur, diyor. Yatırılıyor, uykuya dalıyor, 4. 40'da tekrar sesleniyor;

-Bir şey yiyeyim, diyor. Lakin yiyecek getirilinceye kadar tekrar uykuya dalıyor. 6. 00'da uyanıyor. Süt veriliyor.

-Denizde bir motor sesi var. Bu nedir? diye soruyor ve tekrar uyuyor.

7. 40'da:

-Rıdvan! diye çağırıyor. Bir şey ister gibi bir jest yapıyor. Lakin istediğini ifade edemiyor. Nihayet çay istiyor. Ördek getiriliyor. İdrar ediyor. O esnada:

Beni kaldır diye ısrar ediyor.

-Ördek var, deniyor.

-Of! of! (Diyor). Bir şey söylemek istiyor. Lakin kelimeleri bulamıyor. Gözleri açık. Ama dalgın. Derece almıyor. 36.5 deniyor. Bir şey söylemiyor. 8.20'de Bay Rıdvan giriyor. Sütlü çay getiriyor. İstemediğini anlatmak istiyor. Sözlerini bulamıyor. Başka bir şey istiyor. Adını bulamıyor. Birçok maddelerin ismi söyleniyor. Nihayet Porîç te duruyor. Saat 10.00 da verileceği söyleniyor. 9.XI:1938, Gece zavallı Atatürk tekrar komaya girdi.”(9)

İlk Ponksiyonu gerçekleştiren Prof. Dr. Mim Kemal Öke, ilk koma ve sonrasını anlatıyor:

“Bu koma krizi esnasında Atatürk mütemadiyen (sürekli olarak):

-‘Aman dil veya değil dil efendiler aman Yarabbi...’ gibi kelime ve eksik cümleler tekrarlıyordu.

Ara sıra kaşıkla su veriyorduk. Ağzında soğuttuktan sonra yutuyordu. Pek seyrek gözlerini açıyor, kapıyor... Ve son zamanlara doğru da:

-‘Su ister misiniz?’ sualiyle başıyla veya kaşı ile müspet veya menfî cevap veriyordu. Bu nöbet 3 gün sürdü.

Sabah saat 6 da Hayrullah, ben ve Kılıç Ali büyük salonda oturuyorduk. Rıdvan bey geldi:

-‘Efendim oturmak istiyor, gözlerini açtı. Ne yapayım?’ dedi. Telaşe meydan vermemek için bunun, yalnızca ben giderek nezaretim altında yapılması muvafık (uygun) bulundu. Hemen koştum. Rıdvan Bey bana gelene kadar Ata, kendiliğinden oturmuş. Beni görünce dikkatle baktı:

-‘*Tuhaf şey bana ne oldu?’* buyurdu...” (10)

Doktorlarından Prof. Dr. Nihad Reşad Belger de Atatürk’ün koma halini diğer anılardan farklı anlatmıyor. “Aman dil, Aman dil” şeklinde sayıklamalarından bahsediyor.

Orada bulunanların hatıralarından ve özellikle doktorların tıbbi gözlemlerinden anlamış olduğumuz üzere Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün hastalığının hafıza ve zihinsel olarak etkileri mevcuttur. Bu etkiler nedeniyle Atatürk son zamanlarında, hatıraların hepsinde belirtildiği gibi “Aman dil, dil efendim” gibi ve benzeri bilinçdışı sözler sayıklamıştır. Hastalığının etkisi olarak hafızasında zayıflamalar ve zihinsel karışıklık yaşamıştır. Özellikle komaya girmeden önce bu anlamsız sayıklamaların arttığı görülmektedir.

Görgü Tanıkları Son Söz İçin Ne Dedi?

Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat etmeden önceki son sözünün hangi hatıralarda ve nasıl geçtiğini, dolayısı ile son sözünün ne olduğunun kontrolü için son günlerinde ve ölümünde yanında olan kişilerin hatıralarına bakmak gerekir. Yukarıda belirtilen, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün hastalığı ve son günleri ile ilgili hatıraların bazılarında son söz ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, İsmail Hakkı Tekçe, Nuri Ulusu gibi son günlerinde ve ölümünde yanında olan kişiler o döneme ait hatıralar yazmışlarsa da son sözü hakkında bilgi vermemektedirler.

Prof. Dr. Nihad Reşad Belger son söz için hatıralarında, Atatürk'ün son girdiği komanın otuz altı saat sürdüğünü, komaya girmeden önce ise son sözünün "Saat Kaç?" olduğunu belirtmektedir.

Kılıç Ali ise hatıralarında son saat kaç sorusunun ardından komaya girmeden önce müdahale yapan Doktor Neşet Ömer Bey'in muayenesi esnasında, Neşet Ömer Bey'e bakarak "Vealeykümüsselam" dediğini ve gözlerini kapatıp komaya girdiğini aktarmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ise Kılıç Ali ile hemen hemen aynı şeyleri söylüyor. Neşet Ömer İrdelp'in muayenesi sırasında Atatürk'ten dilini çıkarmasını istiyor. Yarısına kadar çıkarıyor, tamamen çıkarmasını istediğinde ise tümüyle çekiyor. Son sözünün İrdelp'e bakarak söylediği "Vealeykümüsselam" olduğunu, daha sonra ise vefatına kadar sürecek olan komaya girdiğini belirtiyor.

RIYASETİCÜMHUR
UMUMİ KÂTİPLİĞİ

Reisi cumhuriyet Atatürk'ün
umumi hallerindeki vefatı,
dün gece saat 24 de mesur
edilen tebligden sonra her an
artarak. Bu gün, 10 ikinci
teşrin 1938 perşembe. Salıhki
Saat dokuz beş gece Büyük
şefimiz derin Koma içinde
terki hayat etmişlerdir.

10. İkinci Teşrin 1938

Dr. Nihad Reşad Belger
Dr. Nihad Reşad Belger
Dr. H. Bittin
Dr. Kâmil İrfan Bozk
Dr. Nihad Reşad Belger

Dr. Neşet Ömer İrdelp
Dr. H. Bittin
Dr. Süreyya Levter
Mim Kemal Öke
Dr. H. Alatao

Doktorlar Tarafından Tutulmuş Vefat Tutanağı

Resmî tebliğ

10 İkinciteşrin 1938 — A -
tatürk'ün müdavi ve müşavir
tabipleri tarafından verilen ra-
por suretidir :

Reisicümhur Atatürk'ün u -
mumî hallerindeki vehamet
dün gece saat 24 te neşredilen
tebliğden sonra her an artarak
bugün, 10 ikinciteşrin 1938
perşembe sabahı saat dokuzu
beş geçe Büyük Şefimiz derin
koma içinde terkîhayat etmiş -
lerdir.

Müdavi tabipler :

Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp,
Prof. Dr. Mim Kemal Öke,
Dr. Nihat Reşat Belger.

Müşavir tabipler :

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden
Prof. Dr. Hayrullah Diker
Prof. Dr. Süreyya H. Serter
Dr. M. Kâmil Berk
Dr. Abrevaya Marmaralı

Vefat Tebliği

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk'ün son günlerinde yanında olan kişilerden son söz ile ilgili hatıra bırakanların içerisinde sadece Prof. Dr. Nihad Reşad Belger son sözünün “*Saat Kaç*” olduğunu belirtiyor. Onun dışında Kılıç Ali ve Hasan Rıza Soyak bire bir örtüşen ifadelerle ve aynı olay örgüsü içerisinde son sözün “*Vealeykümisselam*” olduğunu aktarıyor. Buradan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmeden önce söylediği son sözün “*Vealeykümisselam*” olduğunu saptamak mümkündür. Ancak hatıralarda yansıdığı gibi Mustafa Kemal Atatürk bu dönemde hastalığı nedeniyle fiziksel sorunların yanı sıra doktorlarının belirttiği üzere zihinsel karışıklık gibi sorunlar da yaşamaktadır. Özellikle de komaya girmeden önce sayıklamaların arttığı görülmektedir. Son söz de diğer “*Aman dil, dil efendim, çok şey, saat kaç*” gibi hastalığın getirmiş olduğu etkiler neticesinde ortaya çıkan sayıklamalardan çok farksız değildir. Bu yüzden bu sözün bilinçdışı söylenmiş bir sayıklamadan ibaret olduğunu göz önünde bulundurarak bir anlam yüklenmemesinin daha rasyonel ve bilimsel yaklaşıma uygun olacağı kanısındayım.

Dipnot:

- (1): Andrew Mango, *Atatürk*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1999), s. 505.
Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2010), s. 1162.
- (2):Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, 3. Cilt, 5. Baskı, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1975), s. 593.
- (3): “Dünyaca malum olmuştur ki, bizim Devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat, bu prensipleri, gökten indiği sanılan kitabların dogmalarile asla bir tutmamalıdır. Biz, ilhamlarımızı, gökten ve gayipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz” Bk. T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 20, İçtima 3, s. 9
- (4): Bu isimler: Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. M. Kemal Öke, Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. Abrevaya Marmaralı, Dr. Kâmil Berk. Bk. “Resmi Tebliğ”, Ulus, 11 Sontesrin 1938.
- (5): Ali Kılıç ve Hulûsi Turgut, *Atatürk'ün sırdaşı: Kılıç Ali'nin anıları*, 1. basım, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2005), s. 653.
- (6): A.g.e, s. 659.
- (7): Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt 2,(İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973), s. 771
- (8): Bedi Şehsuvaroğlu, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, (İstanbul: Hür Yayınları, 1981), s. 30.
- (9): Şehsuvaroğlu, A.g.e, s. 36.
- (10): Mim Kemal Öke, *Her Yönüyle Atatürk*, Der. Avni Altınır(İstanbul: Bakış Kütüphanesi, 1974) s. 549.

Kaynakça:

- ALİ, Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Der. Hulusi Turgut, 19. Baskı,İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal, 3. Cilt, 5. Baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1975.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. 2. Baskı, İstanbul, ATAM Yayınları, 2007.
- MANGO, Andrew Atatürk, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999.
- MÜTERCİMLER, Erol, Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal, İstanbul, Alfa Yayınları, 2010.
- ÖKE, M. Kemal, *Ölüm Atatürk'e Kıyamıyordu*, Her Yönüyle Atatürk, Der. Avni Altınır, 2. Baskı içinde ss. 547-550, İstanbul, Bakış Kütüphanesi, 1974.
- Resmi Tebliğ, *Ulus*, 11 Sontesrin 1938.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt 2, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.
- T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, Dönem 5, Cilt 20, İçtima 3.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI Profesör Dr. Nihad Reşad Belger'le mülakat*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.